

גיטין ז' - :

דרש רב עזרא,
זימנין אמר ליה משמיה דרבי אמי,
וזימנין אמר לה משמיה דרבי אסי:
מאי דכתיב כה אמר ה' אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר וגוי' (נחום א')
אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמין- יעשה מהן צדקה, וכל שכן כשהן מרובין.
מאי וכן נגוזו ועבר?
תנא דבי רבי ישמעאל: כל הגוזז מנכסיו, ועושה מהן צדקה- ניצל מדינה של גיהנם.
משל לשתי רחילות שהיו עוברות במים,
אחת גזוזה ואחת אינה גזוזה.
גזוזה- עברה, ושאינה גזוזה- לא עברה.
ועניתך (נחום א').
אמר מר זוטרא: אפילו עני המתפרנס מן הצדקה- יעשה צדקה.
לא אענד עוד (שם) תני רב יוסף: שוב אין מראין לו סימני עניות:

רש"י שם

שלמים - מלומלמים והכי קרא קרא אס שלמים מזונותך וכל סכן אס רבים:
וכן נגוזו ועבר - הרי הן משולים לעוברים צנהר על ידי גזוזה שהגזוזה עוברת כך גזוז מהן לצדקה
וירבו: [וע"ע בחידושי הלכות מהדורה בתרא שהגיה ברש"י: גזוז מהם לצדקה ויעברו].
ועניתך לא אענד עוד - סיפיה דההוא קרא הוא:

(יב) כה אמר ד' אס שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר ועניתך לא אענד עוד: (נחום א').

רש"י

(יב) אס שלמים וכן רבים - יפה תרגום של יונתן מיושב על המקרא אס יהון שלמים בעצה שיהו
כולם שוים בהסכמה א' וכן אס יהיו רביי מאד אנשי נינוה אויביך ירושלים וכן אף אס גזו חדקל
ועברו את פרת לצור עליה לא יצליחו שהרי עניתך ולא אענד עוד, ועוד שמעתי אס שלמים אנשי
נינוה בגדולתם וכן אס יהו עוד רבים ונכבדים יותר וכן נגוזו ועבר וכן אגזים ואעבירם הרי זה כמו
(שמו' א) וכאשר יענו אותו כן ירבה. ועניתך לא אענד עוד - אענה אותך בפעם הזאת כלה ונחרצה
ולא אזקוק לך עוד ורבותינו דרשו לענין מעשה הצדקה במסכת גיטין אך אינו על סדר שאר
הנבואה:

מצודת דוד

(יב) אס שלמים - אס יהיו אנשי נינוה שלמים בדעה אחת ובעצה מוסכמת וכן יהיו רבים במספר
שכל זה הוא סבה אל הנצחון. וכן נגוזו - ר"ל אעפ"כ יהיו גזוזים ונכרתים כאשר אמרתי ועבר העם
מן העולם.
ועניתך - ר"ל אענה אותך בתכלית העינוי והאבדון עד שלא אצטרך לענות אותך עוד כי בפעם
ההיא תכלה מכל וכל והוא דוגמת אמרו לא תקום פעמים צרה:

שו"ע יורה דעה רמ"ח, א'.

מי חייב בה ומי ראוי לקבלה:
(א) כל אדם חייב ליתן צדקה, אפילו, עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן ממה שיתנו לו. ומי
שנותן פחות ממה שראוי ליתן, בית דין היו כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה
שאמדוהו ליתן, ויורדים לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן:

רמ"א יורה דעה רנ"א ג'

פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו ואח"כ יקדים פרנסת
אביו ואמו, אס הם עניים, והם קודמים לפרנסת בניו. ואחר כך בניו, והם קודמים לאחיו, והם
קודמים לשאר קרובים, והקרובים קודמים לשכיניו, ושכיניו לאנשי עירו, ואנשי עירו לעיר אחרת.
והוא הדין אס היו שבויים וצריך לפדותן. (הכל בטור):
וע"ע ערוך השולחן יורה דעה רמ"ח, ג' שמיישב את דברי השו"ע והרמ"א

מהרש"א

וכ"ש כשהן מרובין כו'. בקרא וכן רבים כתיב אבל לפי המשל שאמר וכן נגוזו ועבר כ"ש הוא
דיותר שהיא טעונה א"א לה לעבור ואמר כל הגוזז כו' ניצל מדינה של גיהנם כו' כמ"ש פ"ק דבי"ב
כתיב לא יועיל הון וגוי' וצדקה תציל ממות וכתוב לא יועיל אוצרות גוי' וצדקה תציל ממות ב'

צדקות הללו למה א' שמצילתו ממיתה משונה וא' שמצילתו מדינה של גיהנם ואיזו מצילתו מדינה של גיהנם היא דכתיב ביה יום עברה וה"י קאמר הכא מלשון ועבר אדינה של גיהנם ודקאמר ועניתך כו' דאפילו עני המתפרנס כו' משום דלכאורה אין זה בכלל המשל כיון דעני הוא אין לו טעונה וקאמר דאף על פי כן יש לו טעונה מאחרים מן הצדקה וצריך לגזור גם ממנו :
גמ' לא אענך כו' שוב אין מראין כו'. כיון דבעני משתעי ועניתך לא שייך למימר לא אענך עניות ממש אלא אין מראין לו עוד מכאן ולהבא סימני עניות דמתוך מצות הצדקה יזכה לעשירות :

פתח עינים

הכוונה כי מה שצריך אדם לפרנסתו הוא של האד' כי הוא ית' נותן לחם לכל בשר ונקרא שלו. והיתר על מה שצריך למזונותיו וצרכיו הוא של הקב"ה וז"ש תן לו משלו כלומר תן מהיתר על צרכך שהוא שלו ית'. כי לפי האמת גם מה שאתה צריך לפרנסתך הוא שלו וז"ש שאתה ושלך שלו גם מה שהוא שלך לצורך מזונותיך הוא שלו... וז"ש אם שלמים וכן רבים כלומר אם האדם ישים אל לבו דמה שצריך לו והיתר הכל הוא של הקב"ה ובעיניו שקולים הם כי ממנו ית' הכל והוא אומר אם שלמים וכן רבים אם יהיו אצלך שלמים דמזונות מצומצמים ויתרים בהשוואה וכן כפ"י נגוזו שעושה צדקה ובין אם מצומצמים ובין אם רבים לא יחדל מהצדקה אז ועבר וניצול מנהגים ועיניתך לא אענך דאין מראין לו אח"ך סימני עניות ודוק הטב.

ר"ף על עין יעקב

נתינת הצדקה דומה לגזיזת הצמר מהצאן שחוזר וצומח ועולה צמר תחת הצמר הנגוז ויותר הימנו ומ"ש הכתוב וכן רבים הוא לומר שתהיה הנתינה כל אחד כפי ערכו.

מהר"ל חידושי אגדות

דרש רב עזריא זימנין אמר לה משמיה דרב אמי וזימנין אמר לה משמיה דרב אסי מאי דכתיב כה אמר ה' אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר וגו' אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמין וכו' :
אם שלמים וכן רבים וכו'. פי' דבר זה, כי כאשר האדם משפיע לאחרים, ודבק בו יתברך במה שהוא יתברך משפיע לאחרים, גם כן השם יתב' משפיע אליו, ולפיכך אמר אם רואה עאדם שמזונותיו מצומצמים יעשה מהם צדקה להשפיע לאחרים, ואז יקבל גם כן הוא השפע מן הש"י, ומכל שכן אם הם מרובים והשפיע לו הש"י עושר שיש לו להשפיע לאחרים גם כן, ואם לא כן יאבד העושר ההוא בענין רע לגמרי, כי העושר אינו דבר מקוים בעצמו לפי שהוא תוספות שנותן אליו הש"י עושר, וכל דבר תוספות עומד להתמעט ולהיות בטל, ולפיכך יעשה מהם צדקה והוא ממעט ממון שלו לתת לאחרים ובשביל כך יש יקום לעושר כי אז אין נקרא תוספות כאשר הוא משפיע לאחר, ובארנו זה במסכת כתובות (ס"ו ב') אצל מלח ממון חסר :

ואמר כל מי שגוזז נכסים ועושה מהם צדקה ניצול מדינה של גיהנם משל לשתי רחילות כו', פי' שאותה אשר גופה מועט אין טובע למטה, רק אותה שגופה כבד אז הגוף טובע למטה, ודמיון גדול יש לו לרחל שהיא גזוזה, כי הצמר שעל הרחל הוא דבר תוספת וגורם שטובע הרחל, וכאשר גוזז את הצמר ואין לו תוספת, אז הרחל עוברת. וכן כאשר גוזז נכסיו ועושה מהם צדקה אז אין כאן דבר שהוא תוספות, אשר על ידי התוספת יורד למטה כי התוספות הוא חסרון והעדר, כמו שאמרנו כל תוספות כנטול וכחסר דמי, ולפיכך מי שיש לו תוספת כמו זה הוא מטה אל הגהנם שהוא ההעדר, והגוזז נכסיו ועושה מהם צדקה ניצול מדינו של גיהנם. ודוקא כאשר גוזז ונותן לצדקה, אבל אם נותן לחבירו מתנה לא נקרא זה גזיזה, רק נתינת הצדקה נקרא גזיזה ולכך נחשב שמסלק התוספת שהוא חסרון וניצול מדינה של גיהנם ודבר זה מבואר :

ועוד פי' דבר זה הוא ענין נפלא, כי הגוזז נכסיו ועושה מהם צדקה לזולתו, דבק הוא במדריגי העליונה במה שהוא משפיע, ולכך ניצל מדינה של גיהנם לריד מטה מטה. ולפיכך אמר שהוא משל לשתי רחילות וכו', ביאור זה כי הרחל גזוזה מפני שאין עליה צמר המכביד אותה לירד מטה יכולה להתעלות למעלה, וכך הנשמה שנתן באדם הוא מן העליונים וראויה שתשוב אל הש"י שנתנה כאשר יש לה הדבר השייך אל הנשמה, כי הנשמה שהוא נבדלת ראויה להשפיע הפך החומר שהוא מקבל, והגוזז נכסיו ועושה מהם צדקה מה שהוא משפיע אל אחרים מסלק האדם החמרות שבו ומתקרב הנשמה אל [המעלה] הנבדלת, ובוזה דומה אל רחל גזוזה שסלקה הצמר שהוא דבר מת חמרי מכביד עליה לירד מטה, לכך עולה מעלה מפני שהחי נושא עצמו למעלה. ואמר שניצול מדינה של גיהנם מטה מטה והוא הגיהנם, ראוי אל מי שנוטה אל החמרי שהוא חסר, ולכך מדתו הגהנם שהוא חסר לעולם וכדכתיב (משלי ל') שאול ועוצר רחם שלש אלה לא תשבענה, קורא אותו שאול שהוא מטה מטה כי מתיחס אל המטה בשביל שהוא חסר ולכך קורא אותו שאול, ומי שהוא משפיע ועושה צדקה ראוי שיהיה מתעלה ולא יורד מטה מטה לשאול החסר :

אלשיך דברים ט"ו, י'

כי אפילו עני המתפרנס מן הצדקה אם יתן צדקה ירחיב לו הוא יתברך. וזה יאמר נתון נתון לו, לומר אפילו אין לך ותצטרך נתון לך עם כל זה תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו באמרו כי גם אתה עני, כי הלוא בגלל הדבר הזה יברכך וכו'. והוא עניין ועיניתך לא אענך עוד (נחום א', י"ב).

סם ע"ב אין מראין לו סימני עניות. י"ל מהיכא משמע זה, תראה כי יש עני מלגאו, שהוא באמת עני ואין לו פרוטה קלה, אך הוא עשיר מלבר, כי בעיני העולם הוא מוחזק לעשיר, כי חסרונותיו לא נודעו ולא נתפרסמו, וזה חצי נחמה שיוכל ללות לפי שעה לצרכו, ויוכל לקנות סחורה בהקפה, כדי שירויח בה ויתפרנס חיי שעה, אך יש עני כפול, שהוא עני מלגאו שאין לו כלום אפילו פרוטה קלה, והוא עני מלבר שנודע לעולם שהוא עני, מפני שרואין בו סימנים המעידים ומודיעים על עניותו, דחסרונו ניכר לכל, וכאן אמר לא אענך עוד, הנה תיבת עוד לשון יתר, אך נרמז בה עניות כפולה, שיש בו סימני עניות, שבוה נמצא הוא עני מלגאו, ועני מלבר, והיינו אות ע' של עוד הוא עני, ונשאר דו רצה לומר שתיים, נמצא עוד הוא דו עני, והיינו שאין לו סימני עניות, כי מי שיש לו סימני עניות, הוא עני מלגאו ועני מלבר:

אין ילוי

אם ראה אדם שמונותיו מצובצבים יעשה מהם צדקה וכו'

ולכאורה אינו מובן לעיני השכל דמה נשתנה מצוה זה מכל שאר מצות שבתורה. והענין יובן, שהתורה מלמדת לאדם דרך הנכונה לעבודתו יתברך שמו, כשהאדם שם בטחונו באיזה דבר מוטוב עולם הזה הוא מראה כאילו אותו דבר יש לו חס ושלום כח להפעיל זולת הבורא ברוך הוא, ממילא נפסק מזה הדבר דביקות ושפע של הבורא ברוך הוא. וזה ששמעתי ממורי הגאון בוצינא קדישא המפורסם מוה' דוב בער זלה"ה מ"מ דק"ק מעזריטש, פירוש זיימלונ' וימת'. כיון ששם אדם הבטחון באיזה דבר הוא ממליך אותו הדבר על עצמו ונפסק הבטחון ממנו יתברך שמו, לכן נגרע פנסתו ממנו וזהו וימת. אך אל ה' לבדו ישם בטחונו ויבחון במעשיו שכל דבר אין בו כח זולת הבורא יתברך שמו, אזי מדבק ומקשר כל ענינו כהבורא יתברך שמו והוא יתברך שמו מקור כל הברכות ומקור חיים אזי שורה בכל מעשיו ועניניו כל הברכות והשפע, כי הוא מדבק כל הדברים באין סוף. והנה בראות האדם שנכסיו מתמוטטין העצה הנכונה שיעשה מהן צדקה. ביאור הדבר, כשמפור מעותיו בנדיבת לב, נמצא מראה בפועל שאינו שם בטחונו במעותיו, ואדרבה שם בטחונו בהשם יתברך, וכשהוא מתדבק בו יתברך שמו אזי מתדבק ומתקשר בו יתברך שמו כל עשייתו ורכושו והוא באין סוף, ומכח זה שורה הברכה ובכל אשר יפנה יצליח ויתרבה נכסיו עד מאוד, ומשום הכי צדקו כדבריהם שאמרו יעשה מהן צדקה. וזה שאמר הפסוק (משלי יא כד) 'יש מפור' ועושה צדקות בנדיבת לבו הטהור עיקר בטחונו כהבורא יתברך שמו ונוסף עוד והוא מקור כל הברכות, לכן יתברך האדם וניתוסף לו עוד ברכה ושפע.

(קדושת לוי, אגדות)

ב. מי שאינו מניח את העניים ללקוט כו'. ע"ז נאמר "אל תסג גבול עולם". התורה צותה דוקא לעזוב לפני העניים את הפאה, והם ילקטו כאדם המלקט מתוך שדהו. להורות שהנתינה לעניים איננה בתור יתרון נדיבות והכמרת רחמים מצד הנותן, כ"א הוא חק ומשפט חיובי, וזה שקצבה להם תורה הוא ממש חלקם. הרעיון הצפון בזה הוא להוציא מלב בנ"א את הטעות לחשב שהעניות היא רק רע בעולם, ושאיננה אלא חסרון מוחלט שאין עמה טוב, באשר אין העניים פועלים מאומה לטובת החברה והם רק נהנים ממנה, ובאופן כזה אין להם שום משפט חיובי כ"א נדיבות יתרה. ומזה הרעיון יוכל ג"כ לצאת משפט מעוקל של התנגדות אבירית לכלל דרך ד', שהוא דרך משפט וצדקה¹, ובכלל ע"ז נאמר² "לועג לרש, חרף עושהו". כי הסובר שיש בכריאה חסרון מוחלט, כבר הוא רחוק מהשגת דרכי השם יתברך העליונים איך שפעלו תמים הוא³, ואין לך רעה בעולם שהוכנה כ"א שתצא ממנה תכלית טובה, וציוור הרעה אינו מושקף כ"א ע"פ השקפה קצרה, פרטית, אבל בכללות הזמן והמציאות, הכל מצטרף לטובה. וכן הוא במדת העניות, ודאי כמה מדות טובות נמשכות ממנה, הטבת המדות האנושיות וריכוך קושי הלב, ועצם נטיית ההתנדבות וההשתתפות בצערו של חבירו, והיציאה אל הפועל אהבת הטוב והחסד, שהן תכונות יקרות, שמכתירות את הנפש האנושית לעילוי יקר מאד, בהיותן מצורפות אל עטרת השכל וההשגה האמתית, והן באות לצאת (בפעלם) [לפעלן] רק ע"י מציאות העניות, וכאלה טובות רבות בלתי ידועות לנו, עד שהעניים בעניותם הם ג"כ נוטלים חלק בעבודה האנושית הכללית, להביא(ו) לתכלית(ו) המאושר[ת] כמו כל העובדים כולם. ע"כ צריך שתהי' למתנתם צורה של משפט, כנוטל את שלו, מדין, לא צורה של חסד וחנינה. והמופת היותר ברור הוא על הכרח מציאות העוני לשכלול התיקון הכללי, הוא מצד היותו מתמיד, נוהג הרבה. גבול עולם. דבר נהוג באורך זמן בטבע האנושי א"א שלא תהי' לו מטרה מהכונה של ההשגחה העליונה. ע"כ המראה את ההיפך, שאינו מניח את העניים ללקוט אע"פ שנותן להם משלו, מ"מ כבר הוא מקלקל את היסוד, שצריך להכיר שאינם מחוננים, כ"א הם ג"כ זוכים במשפטם, משלהם. ע"כ לא לבעה"ב המשפט, אפילו להיות מניח את אחד ואחד לא, או לסייע אחד מהם, שכ"ז הי' לו מקום בערך הדעה שתהי' הנתינה לעניים רק חנינית. אבל השרשת העיקר הוא, שאין במעשה ד' חסרון, ומדת העניות והעוני יש לה תכלית במציאות שדוקא העניים משלימים אותה, והיא ניכרת ביותר בהטבת המדות שגוררת הטבת המעשים, כדי שנגצל אנו בהם מדינה של גיהינם⁴, ע"כ אל תסג גבול עולם.